

door prof. drs. H. A. M. Roos

H. J. M. van den Tillaart, H. C. van der Hoeven, F. W. van Uxem, J. M. van Westerlaak: Zelfstandig ondernemen. Nijmegen, juli 1981.

Dit rapport wordt besproken door prof. drs. H. A. M. Roos, hoogleraar sociale en economische vraagstukken van het midden- en kleinbedrijf aan de Katholieke Universiteit te Tilburg, tevens verbonden aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf.

Enkele gedachten over 'zelfstandig ondernemen' anno nu

In de zomer van 1981 verscheen een boek, getiteld 'Zelfstandig ondernemen' van het Instituut voor Toegepaste Sociologie te Nijmegen en het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf te 's-Gravenhage. Dit rapport geeft de bevindingen van een omvangrijk sociologisch onderzoek dat – in opdracht van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf – werd uitgevoerd door de bovenvermelde instituten.

Het onderzoek richtte zich op het verkrijgen van inzicht in de factoren die het wel en wee van middelgrote en kleine ondernemingen bepalen en van het daaraan verbonden zelfstandig ondernemerschap.

Het rapport is niet alleen of zelfs op de eerste plaats interessant omdat het een gedegen en uitvoerig verslag geeft van de resultaten van een – zeker voor Nederland – zeer omvangrijke sociologische studie, doch vooral omdat het een beeld geeft van de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf, zijn motivatie en de problemen waar hij als zelfstandig ondernemer mee geconfronteerd wordt.

Kennis op dit terrein is belangrijk, zeker in deze tijd, waarin de samenleving met een groot aantal problemen worstelt en men voor de oplossing van vooral de economische vraagstukken de hoop op de zelfstandige ondernemer gevestigd heeft. Men kan daarbij dit rapport hanteren

voor een kritische evaluatie van de door de overheid geschapen beleidsinstrumenten: nagaan of zij aansluiten op de door de ondernemer gesignaleerde problemen, of dat zij aanvulling, wijziging of bijstelling behoeven. Men kan zich daarbij dan afvragen of – gezien de grote diversiteit aan zowel bedrijfstypen als ondernemerstypen – het in het onderzoek betrokken deel van het midden- en kleinbedrijf een voldoende algemeen beeld geeft van de bonte werkelijkheid, welk beeld de levenscyclus van het midden- en kleinbedrijf vertoont, enz. Kortom, of de studie wel voldoende breed is geweest om algemene conclusies ten aanzien van 'het midden- en kleinbedrijf' of 'de zelfstandige ondernemer' te wettigen. Dit kan dan tot de conclusie leiden, dat het onderzoek op een aantal punten het inzicht weliswaar verdiept heeft, doch op andere punten op bepaalde vragen geen of onvoldoende

antwoord geeft en verdergaand onderzoek noodzakelijk is. Men dient zich daarbij wel te realiseren dat het laatste hoe en waarom in deze wereld nooit bekend zal worden.

Zoals in het rapport aangekondigd, zal de begeleidingscommissie zich buigen over de beleidsimplicaties welke zij aan de onderzoekresultaten meent te kunnen ontlelen. Zij kan dit beter dan wie ook, omdat zij alle mogelijkheden en beperkingen van het onderzoek kent, zodat hier interessante suggesties voor het beleid van zijn te verwachten.

Naar mijn mening is – gezien vanuit het standpunt van alle bij de voorbereiding en uitvoering van het beleid betrokkene – dit rapport echter ook nog in een ander, meer generiek, opzicht te bezien: om zich een principieel oordeel te vormen over het opgebouwde 'voorzieningen-instrumentarium' en de daaraan in- of expliciet ten grondslag liggende doelstellingen. Hiervoor is een tweetal – uit het onderzoek naar voren komende – 'beelden' van belang. Als eerste punt kan men zich afvragen: Hoe verhoudt zich het beeld van de man of vrouw waar Neerlands hoop in deze bange dagen op gevestigd is: de zelfstandige ondernemer, waarvan men veronderstelt dat deze flexibel is, innoveert, exporteert, werkgelegenheid creëert, enz., met het beeld dat het rapport oplevert? Het laat duidelijk de betekenis van de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf – de zelfstandige ondernemer – voor de kleine en middelgrote onderneming zien. Deze ondernemer is daarbij zozeer de bepalende factor, dat men kan zeggen: de MKB-onderneming = de zelfstandige ondernemer.

Een tweede beeld wat uit het onderzoek opdoemt is, wat de man of vrouw kan verwachten, wat de risico's zijn, de kansen van slagen. Welke factoren spelen daarbij een rol?

Wat nu het eerste beeld betreft rijst dan de vraag: Zijn de verwachtingen van het beleid niet te hoog gespannen? Mag men dergelijke verwachtingen koesteren van de doorsnee-zelfstandige? Of misschien alleen van een bepaalde sub-groep. En heeft deze sub-groep dan de hulp zoals het huidige instrumentarium die biedt nodig?

Het onderzoek bevestigt nog eens dat 'de' zelfstandige ondernemer niet bestaat, dat men te maken heeft met een categorie van mensen die mogelijk als categorie te classificeren zijn op grond van een aantal sociale en economische kenmerken, doch die zowel in hun aspiraties en motivaties als in het daaruit resulterende gedrag grote verschillen vertonen, waardoor hun betekenis als economisch subject voor nationale doelstellingen – zeg hun macro-economische betekenis – zeer verschillend zal zijn.

De hieruit te trekken conclusie moet dan zijn dat steun vanuit nationale doelstellingen zich niet op 'de' zelfstandige ondernemer moet richten, maar op die sub-categorieën, die vanuit deze doelstellingen interessant zijn en zeker geen hulp geboden moet worden, die het gedrag van deze ondernemers in voor deze doelstellingen ongunstige zin kan beïnvloeden: meer stimuleren dan ondersteunen, overeind houden. Veel van de huidige steunmaatregelen worden dan misschien discutabel en moeten dan eerder als sociaal beleid gekwalificeerd worden.

Indien men dit combineert met het tweede beeld dat aan het rapport te ontleen is: de vele en grote risico's die de startende ondernemer loopt, de velen die – zeker de eerste keer – niet slagen, dan ligt een beleid dat zich metterdaad richt op een erkenning van 'de geslaagde ondernemer', dat hem zijn succes ook materieel gunt, dat hem financieel de ruimte geeft en degene die struikelt en opnieuw wil proberen, eveneens positief waardeert, voor de hand.

Teveel doet nog – terecht – binnen onder-

nemerskringen het gezegde opgeld dat de geslaagde ondernemer niet – zoals bijvoorbeeld een ambtenaar – 25 jaar moet wachten op erkenning door de overheid, doch dat die snel komt: in de vorm van de 'bekende blauwe vensterenveloppe'!

De beleidvoerders moeten accepteren dat ondernemen niet alleen innoveren is, zoals Schumpeter stelt, doch ook risico's nemen. Het bevorderen van het ondernemen in de Schumpeteriaanse zin houdt ook in het leven met risico's, ook voor de bevorderaar! Een klimaat scheppen, kansen scheppen en daarbij accepteren dat er ook mislukkingen zijn.

Ik realiseer mij daarbij, dat zowel de (zeer) geslaagde ondernemer als zijn mislukte collega uitschieters zijn die in strijd zijn met de gelijkheidsgedachte, die inmiddels bij velen ontaard is in een nivelleringsyndroom. Men vergeet daarbij dat ofschoon alle mensen – zeker vanuit een christelijk standpunt – gelijkwaardig zijn, dit niet betekent dat zij gelijk zijn: gelijke capaciteiten hebben, een gelijke inzet opbrengen, enz.

Zonder te pleiten voor een *laisser-faire* politiek of een jungle-mentaliteit waar alleen het recht van de sterkste of slimste geldt, betekent dit toch wel dat voor een economisch herstel een principiële bijstelling van de maatschappijvisie nodig zal zijn. De taak van de overheid is daarbij veeleer gelegen in het verzekeren van de rechtvaardigheid in de samenleving, waarbij het handhaven van de rechtsorde aan de basis moet liggen, dan op het bevoogden van de individuen en het overnemen van steeds meer taken op sociaal, cultureel en economisch terrein.

Wat dit punt betreft kan verwezen worden naar de opmerkingen van een ervaren econoom en midden- en kleinbedrijfkenners als de Nederlandse Europarlemen-

tariër Notenboom, die spreekt over het doorzetten van nationalisaties welke in strijd zijn met de met de mond beleden interesse in de 'KMO's'¹. Terecht ziet hij hier een taak voor de 'Europese overheden' om de 'nationale wetgevers, die nog het grootste deel der instrumenten in handen hebben voor het midden- en kleinbedrijf' zo nodig tot de orde te roepen. Het is bekend dat de individuele zelfstandige weinig belangstelling opbrengt voor het Europees gebeuren en daardoor de inbreng van de nationale organisaties op dit punt zeer bescheiden is en hun mogelijkheden tot het leveren van een bijdrage aan het ontwikkelen van een sterke, slagvaardige Europese organisatie naar rato zijn. Dan zou de heer Notenboom – en met hem alle bij het MKB-beleid betrokkenen – voor een 'onderzoek naar de situatie in Canada, waar een wet bestaat om de administratieve belasting van de kleine en middelgrote bedrijven aan een maximum te onderwerpen' niet alleen afhankelijk zijn van de Europese Commissie. Ook in Nederland is dit punt reeds gesignaleerd². Het onderzoek heeft echter aan de oorzaak van dit gebrek aan interesse geen aandacht gegeven, zodat er geen suggesties tot verbetering uit af te leiden zijn.

Wat nu de taak van de overheid ten aanzien van het zelfstandig ondernemen in het bijzonder betreft, zal de overheid binnen haar primaire taak ook op dit terrein, het scheppen van ruimte en kansen voor de zelf-ontplooiing van de ondernemer, meer specifiek behulpzaam kunnen zijn door de zelfstandige ondernemer op de eerste plaats steun te geven op die punten waar hij met handicaps zit als gevolg van zijn jeugd en/of klein zijn.

Het bovengenoemde rapport komt weliswaar niet met schokkende bevindingen

¹ *Europees Parlement, Volledig verslag der vergaderingen, Donderdag II - Vrijdag*, pag. 309, Strassbourg, 18-2-82-19-2-82.

² Dr. M. A. Snijder, *De invloed van de fiscus op het midden- en kleinbedrijf*, FED-Kluwer, pag. 193.

op dit punt, maar bevestigt wel duidelijk een aantal reeds lang bekende feitelijkheden, eenvoudig logisch te deduceren uit het kleinschalige productieproces en de centrale positie van 'de' zelfstandige ondernemer in het productieproces.

Gezien het opleidings- en kennisniveau, de centrale en veelomvattende taakinhoud van het zelfstandig (= klein) ondernemen, de beperkte beschikbaarheid van assistentie, zal het totstandbrengen en toegankelijk maken van advies- en voorlichtingsbronnen een eerste taak zijn waar de overheid een zeer belangrijke rol kan spelen. Dit betekent niet dat dit persé een directe uitvoeringstaak omvat, doch veel eerder die van initiator en stimulator.

Uitgaande van de moeilijke bereikbaarheid van de – vooral kleine – ondernemer zou een sterke vermindering van het aantal 'informatieloketten' – nu vaak per 'instrument' – ten gunste van een regionalisering en mogelijk een veel uitgebreider en intensiever inschakelen van de eigen organisaties met consulentendiensten een verbetering kunnen geven; dus mobiele – algemene – informatie- (en verwijs-) 'lokets'. Daarbij zal dan ook op 'snelheid van behandeling' moeten worden geteeld en kunnen en moeten consulentendiensten ook als 'countervailing-power' tegenover een vaak autoritair optredende uitvoerende ambtenaar optreden.

Ook het presenteren van succes-stories en het introduceren via de media welke hoge attentie-waarde bij ondernemers hebben, is daarbij van belang. Goede adviezen en goede adequate voorlichting aan een zo pluriforme categorie als 'de' zelfstandige ondernemers vereist enerzijds kennis, niet alleen van ondernemer en onderneming maar ook van de relevante 'omgeving'. Onderzoek is daarom een van de essentiële voorwaarden voor een goede en adequate voorlichting en advisering. Dat het Nederlandse bedrijfsleven en

speciaal het Nederlandse bankwezen op de financieringsproblematiek van met name risico-dragend vermogen en 'aangeklede' huisvestingsproblemen van de jonge onderneming inspeelt, is een verheugend en gezond verschijnsel, dat laat zien hoe het kan en bij voorkeur moet.

Bij het trekken van conclusies uit de resultaten van dit onderzoek zal men enkele factoren – in het rapport duidelijk aangegeven – niet uit het oog mogen verliezen: het rapport is gebaseerd op een enquête, welke in 1978 werd gehouden. Inmiddels zijn de gevolgen van de economische teruggang voor 'de' ondernemer veel scherper en duidelijker geworden.

Uit door het EIM periodiek gepubliceerde rapporten over de ontwikkelingen in het MKB op korte termijn blijkt duidelijk de verslechtering van de afzet- en winstontwikkeling in het MKB in de detailhandel en het ambacht. Dit wordt nog eens zeer duidelijk gedemonstreerd door de zojuist gepubliceerde bevindingen uit een zeer recent onderzoek van de Nederlandsche Middenstands Bank³. Er blijkt dat in 1980 maar liefst 28 % van de Nederlandse ondernemingen verlies maakte. Van de bedrijven die het personeelsbestand met meer dan 10 personen hebben verminderd, was zelfs 54 % verliesgevend. Echter de bedrijven die voor meer dan 10 personen nieuw werk creëerden, waren voor 90 % winstgevend. Voegen wij bij deze gegevens dat 37 % van de Nederlandse bedrijven de omzet in de periode 1978-1980 met meer dan 25 % zagen dalen, dan krijgen wij een recent beeld van de ontwikkeling die thans aan de gang is.

Vervolgens is het rapport gebaseerd op een moment-opname; directe ontwikkelingsbeelden kunnen niet gegeven worden. Voor zover dynamische interpretaties gegeven worden, hebben deze slechts een

³ N.M.B.-Bank, Jaarverslag 1981.

hypothese-vormend karakter en zijn deducierend ontwikkeld door vergelijking van de uitkomsten van dit onderzoek met die van andere – eerdere – studies⁴. Voor zover men op grond van deze momentopname meent situaties uit het verleden te kunnen 'fotograferen', is dit alleen onder bepaalde – niet genoemde – voorveronderstellingen acceptabel en levert dit hooguit een aanwijzing op⁵.

Van de 759 in het onderzoek betrokken ondernemingen heeft 672 (bijna 90 %) een omvang van minder dan 10 'personen in dienst'. Hoewel dit globaal de werkelijke verdeling in het MKB op dit punt weergeeft, betekent dit wel dat het beeld van de 'middelgrote ondernemer' in dit onderzoek slechts diffuus naar voren komt.

Met bovenstaande globale beschouwing is gepoogd aan te geven dat ondanks genoemde beperkingen het rapport een positieve bijdrage aan de oordeelsvorming over de steun van het beleid aan het zelfstandig ondernemen kan geven.

Mijn daarbij summier aangegeven gedachten verdragen zich weliswaar zeer wel met het 'Program van uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl', doch of bij de concrete uitwerking in het beleid – ook ten aanzien van het midden- en kleinbedrijf – dit ook het geval is, kan men wel eens betwijfelen. Ook al om deze reden zal door velen – met mij – de aangekondigde evaluatie door de begeleidingscommissie in de vorm van het pre-

senteren van de beleidsimplicaties welke zij meent aan de onderzoekresultaten te kunnen ontleenen, met belangstelling tegemoet worden gezien. Hopelijk beperkt zij zich daarbij niet tot een adstructie van de behoefte aan meer en diepergaand onderzoek op dit terrein of tot voorstellen welke leiden tot 'verbeteringen in de marge' (lees: nog gedetailleerder, uitvoeriger regelingen), doch stelt zij daarbij een aantal principiële punten aan de orde!

Een extra afroming bij de succesvolle ondernemers is in ieder geval ongewenst, omdat hierdoor veel economische groeiimpulsen zouden wegvallen. Aan de andere kant is het geven van inkomensgaranties aan zelfstandige ondernemers een uiterst moeilijke en volgens velen met mij ook een ongewenste maatregel. Voor het sociaal-economisch beleid in ons land zijn de zelfstandige ondernemers evenwel zo belangrijk geworden, dat zij een sleutelpositie innemen in de ontwikkeling naar meer economische groei en werkgelegenheid. Het genoemde NMB-onderzoek laat zien hoe acuut de situatie is. Er zal daarom wel een beleid ontwikkeld moeten worden dat zeer duidelijk inspeelt op de groeipotentie, die binnen deze categorie van het bedrijfsleven aanwezig is. Daar is visie, maar vooral moed voor nodig. De genoemde begeleidingscommissie kan hierbij een belangrijke bijdrage leveren.

⁴ Zie bijv. o.c. pag. 78 gegevens over aandeel van de ondernemers in een bepaalde leeftijds-categorie in 1952 respectievelijk 1962 en 1978, idem gegevens over de gemiddelde leeftijd in deze jaren.

⁵ O.c. pag. 225 waarin gesteld wordt dat de bevindingen uit het zgn. Resistentie-onderzoek 'lijken' bevestigd te worden. M.i. was de uitspraak 'gezien dit onderzoek niet verworpen behoeven te worden' juist geweest.